



**International Journal of Mardin Studies**  
(IJMS), 2020, 1(1), s. 55-63.



**Duvarın Arkasındaki Tarih**  
**Şeyh Muhammed Farisi Zaviyesi**

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇAĞLAYAN

## Duvarın Arkasındaki Tarih: Şeyh Muhammed Farisi Zaviyesi

Murat ÇAĞLAYAN<sup>1</sup>

### Özet

2009 yılının Mayıs ayında, Mardin ili Artuklu ilçesi kentsel sit alanı içindeki Gül Mahallesi'nde eski bir istinat duvarı aşırı yağış sonucu yıkılmıştır. Eski Hükümet Konağı'nın kuzeybatısındaki yolun bitişiğinde bulunan duvarın yıkılması ile arkasında saklı kalan bir yapıya ait mimari izler gün yüzüne çıkmıştır. Bu kalıntının hangi yapıya ya da neye ait olduğuna yönelik asıllı asılsız birçok yorum yapılmıştır. Makale, arşiv belgeleri ışığında bu kalıntının hangi yapıya ait olduğunu ispat etmeyi amaçlamaktadır. Verilere göre duvarın önündeki bu alan ve duvarın arkasındaki kalıntılar; mescit, türbe ve çeşmeli eyvandan müteşekkil olan Şeyh Muhammed Farisi Zaviyesi'ne aittir. Kesin olarak hangi tarihte ve hangi sebep ile yıkıldığı anlaşılamayan bu anıtın özellikleri, vakıf bilgileri, hizmet edenleri hakkında önemli verilere ulaşılmıştır. İlk inşaa tarihi bilgilerine ulaşamayan zaviyenin mescidi, on dokuzuncu yüzyılda daha çok Hükümet Konağı'nın memurlarınca aktif olarak kullanılmıştır. Yapı, hükümet konağının resmi mescidi olma görevini Cumhuriyete kadar sürdürmüştür.

**Anahtar kelimeler:** Mimarlık Tarihi, Mardin, Kalıntı, Zaviye, Mescit, Türbe, Vakıf.

**The History Behind the Wall: Sheikh Mohammed Farisi Zawayah**

### Abstract

In May 2019, a masonry retaining wall in the Gül Neighborhood in the historical urban site of the Mardin's Artuklu district was collapsed due to excessive rainfall. Architectural traces of an old building, hidden behind the wall, were unearthed thanks to the demolition of this wall, aligned of the road to the northwest of the old government mansion. Many remarkable and unfounded comments have been made about the ruin in order to enlight its original structure. The article aims to prove this ruins' original structure in the light of the archival documents. According to the findings, the area in front of the wall and the ruins behind the wall belong to Sheikh Muhammad Farisi Zawayah, which is composed of a small masjid, tomb and fountain iwan. The significant information was gained about the characteristics, waqf information and service people of this monument, which is not known when and why it was demolished. The masjid of the zawayah, whose initial construction date information was not available, was actively used by the officers of the government building in the nineteenth century. The building continued to serve as the official mosque of the government mansion until the Republican era.

**Keywords:** Architectural History, Mardin, Ruin, Zawayah, Masjid, Tomb, Waqf.

<sup>1</sup>Doktor Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, muratcaglayan@artuklu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7273-4888.

## Giriş

2019 yılının Mart ayının ilk haftasında, Mardin’de yaşanan aşırı yağışlardan dolayı Artuklu ilçesi kentsel sit alanında Gül Mahallesi’nde bulunan yığma bir istinat duvarı yıkılmıştır. Bugün Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi binası olarak hizmet veren Eski Hükümet Konağı binasının kuzeybatısında bulunan bu duvarın arkasından bir yapı kalıntısı ortaya çıkmıştır (Şekil 1). Bu kalıntıya ait ulusal basında birçok haber yapılmıştır.<sup>2</sup> Yerelde ise halk; kilise ya da medrese kalıntısı, mihrap izi, vb. birçok benzetme ve yorumlarda bulunmuştur. Ortada bu kalıntıya ait fazlasıyla bir bilgi kirliliği olduğu açıktır. Yapılan detaylı araştırma, kalıntının “Şeyh Muhammed Farisi Zaviyesi”ne ait olduğunu ortaya çıkarmıştır. Zaviye, mescidi ile beraber erken Cumhuriyet döneminde yıkılmış, Hükümet Konağı’nın meydanı büyütülmüştür.



Şekil 1: 2019’da yıkılan istinat duvarı ve altından çıkan kalıntılar (Murat Çağlayan Arşivi).

Cumhuriyet Mardin’inde, 1930’lu yıllarda yapılan imar faaliyetlerinde, anıtsal ya da sivil hiçbir tarihi yapıya saygı gösterilmemiştir.<sup>3</sup> Yol genişletme çalışmaları ve yeni inşaatlar için kilise, türbe, zaviyeler yıkılmıştır. Mezarlık alanları imara açılmıştır. (Çağlayan, 2016) Bu mescit de yıkımlardan nasibini alanlar arasındadır. Yapının var olduğunu delili olan kubbesinin net olarak görüldüğü tek fotoğrafın hangi tarihte çekildiği bilinmemektedir (Şekil 2). Fakat Cumhuriyet’in erken dönemine ait olduğu kesindir. Çünkü arkada görünen Hükümet Konağı’nın ikinci katı Cumhuriyet’in ilk yıllarında inşa edilmiştir. Bina’nın üst katındaki sancakta Türk bayrağı dalgalanmaktadır. Fotoğraftaki insanların şapka giydiklerine de bakılırsa bu karenin 1925’ten önce çekildiği söylenemez. İkinci görsel ise Albert Gabriel’e (1940) aittir. Gabriel’in 1932 yılında kaleden çektiği fotoğrafta, mescit hala ayakta durmaktadır (Şekil 3). Bu sebeple mescit ve türbenin, 1932’den sonra imar faaliyetlerinin yoğun olduğu 10 yıllık dönemde yıkılmış olması muhtemeldir.

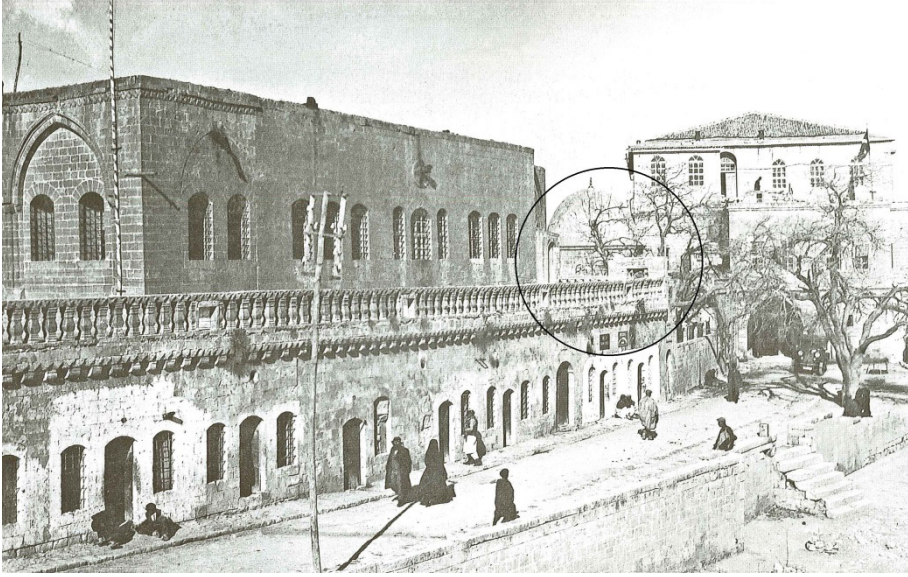
<sup>2</sup> Detaylı bilgi için bakınız;

Url 1: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/istinat-duvari-yikilince-tarihi-mescidin-izi-ortaya-cikti-/1408428>.

Url 2: <https://www.ntv.com.tr/video/turkiye/istinat-duvari-yikildi-tarih-cikti.yjhCaVaT9ESHMx7vc8EAQw>.

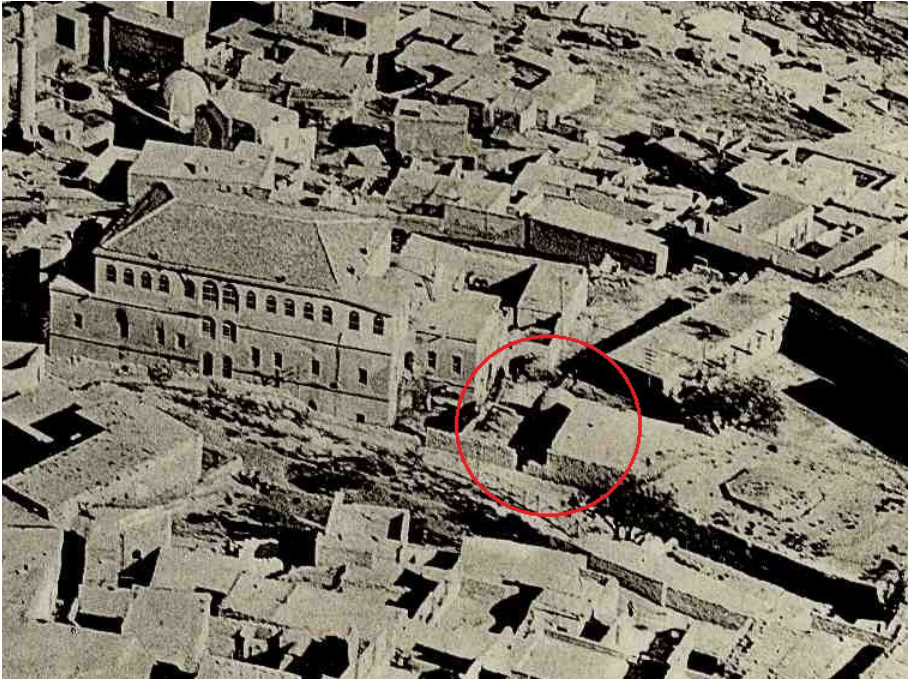
Url 3: <https://www.cnnturk.com/video/kultur-sanat/diger/tarihi-mescidin-izi-ortaya-cikti>

<sup>3</sup> Mardin Artuklu ilçesi kentsel sit alanında, günümüz Cumhuriyet Meydanı’nın yerinde bulunan Patriye Kilisesi, Savurkapı Mahallesi’ndeki Hamza-i Sağır Zaviyesi yıkılan anıtlardan birkaçıdır.



Şekil 2: Hükümet Konağı önünde kubbesi görünen Şeyh Muhammed Farisi Mescidi ve Türbesi (Bekin, 2010, s.142).

58



Şekil 3: 1932 yılında kaleden çekilen fotoğrafta hala ayakta duran kubbeli mescit görünmekte (Gabriel, 1940).

## Belgelerde Mescit ve Türbe (Zaviye)

Cumhuriyet döneminde yazılan kaynaklarda mescidin adına pek rastlanmamaktadır. Mardin tarihi üzerine araştırma yapan yazarlar arasında Abdulgani Efendi (1999) dışında, bu anıta değinen yoktur. Kendisi 1929 yılında kaleme aldığı “Mardin Tarihi” adlı eserinde:

*Muhammed El Gazi Mescidi, hükümet kapısının önündedir. İnşa tarihi, banisi malum değildir. Fakat terk edilmiştir. Senelik 936 kuruş geliri vardır. Muhammed El Gazi namındaki zatın mezarı mescidin bir tarafındadır (s.238),*

şeklinde bahsetmektedir. Lakin mescidin adını yanlış aktarmıştır. Arşiv araştırmalarında bu isimde bir mescide rastlanmamıştır; fakat hükümet konağının yanında tarif edilen “Şeyh Muhammed Farisi Mescidi” adı, birçok arşiv belgesinde yazmaktadır. Bunların başında şer’iye sicilleri, Osmanlı Devlet Arşivi kayıtları ve salnameler gelmektedir. Mardin 6884 Nolu Şer’iye Sicil defterinin, Hicri 1154 (Miladi 1742) tarihli 77 numaralı hükmü: “Göleseyan mahallesinde Eş-Şeyh Mehmed el-Farisi hazretlerinin Zâviye ve Mescid-i Şerifi Mütevellisi Es-Seyyid Hamid Bey’in oğlu Es-Seyyid Süleyman Çelebi’nin cami vakfına ait Hoy köyü rubu hasılatı” ile ilgilidir. (Sağlamçubukçu, 2018) Bu hüküm, mescidin konumunu şimdiki yeri ile tarif etmesi açısından önemlidir:

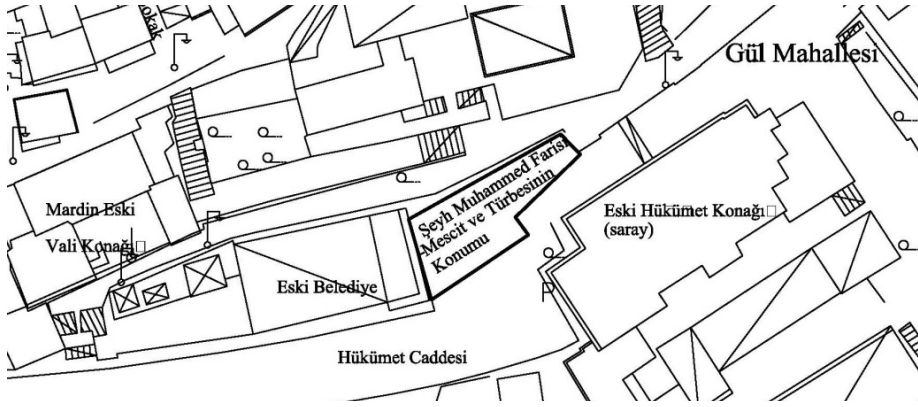
*Kazâ-i Mardin mahallâtından Göleseyan mahallesinde kâin cihet-i kiblesi tarik-ı âmm ve cihet-i şimalîsi Kadın Medresesi ve Tekyesinden ve cihet-i şarkîsi Yakub Paşa Sarayına ve cihet-i garbîsi mescidin su eyvanına mülâsik mülk-i Mansûr Medresesi’ne mahdûd İmâm Caferü’t-Tayyâr evlâdından defni hâk itrnâk-ı kutbü’l-ârifin Eş-Şeyh Mehmed el-Farisi hazretlerinin Zâviye ve Mescid-i Şerifi’ne berât-ı âlî-şân ile mütevellisi evlâd-ı vâkıfdan umdetü’l-ekârim Es-Seyyid Hamid Bey’in oğlu işbu râfi’ü’l-vesika Es-Seyyid Süleyman Çelebi nâm kimesne kazâ-i mezkûr... (s.447).*

Mescit, tam olarak bugün yıkılan duvarın olduğu yerde tarif edilir. Gölesiyân Mahallesi günümüz Gül Mahallesi’dir. Mescidin güneyinde yol, kuzeyinde bugünkü Tekke Medresesi, doğusunda günümüzde Mimarlık Fakültesi olan eski Hükümet Konağı’nın yerinde o dönem Yakup Paşa’nın inşa ettiği saray, batısında ise eyvanlı çeşme bulunmaktadır.<sup>4</sup> (Şekil 4) Eyvanı olmayan bu çeşmenin suyu duvar yıkılana kadar akmaktaydı.<sup>5</sup> Şekil 5’te işaretli yerde duvar yıkılmadan önce mevcut çeşme görünmektedir. Bugün izi görülen ve mihraba benzetilen bu mimari eleman, eyvanlı çeşmenin suyunun geldiği ağızdır. Zaten mihrap olması mümkün değildir; çünkü kible duvarında konumlanmamıştır. Mardin’deki medrese ve camilerin hemen hepsinde eyvanlı bir çeşme bulunur. (Çağlayan, 2017) Bu çeşmelerin ağız, bu yapıda olduğu gibi hep kuzey duvarındadır. Hatta Kasımiye Medresesi’nin eyvanında ve ortaya çıkan bu kalıntıda olduğu gibi, ağız nişinin sağında ve solunda birer küçük niş yer alabilmektedir. (Şekil 6) Çeşme ağız olan ortadaki nişin üstten duvar ile birleşimi Kasımiye Medresesi’ndeki gibi mukarnaslı, yarım kubbeli ya da bu örnekte olduğu gibi istiridye kabuğu şeklinde olabilmektedir.<sup>6</sup>

<sup>4</sup>Yakup Paşa, 1630 yılında kaledeki sarayı terk ederek, bugünkü mimarlık fakültesinin olduğu yerde yeni sarayı inşa etmiştir. Günümüz Mardin halkı bu yapıya hala saray demektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Çağlayan, M. (2015). Mardin Eski Hükümet Konağı Mimarlık Fakültesi Restorasyonu Uygulaması. Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri VII Bildiri Kitabı, (s.84-100), İstanbul: İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü.

<sup>5</sup>Bu çeşmeye mahallede “ayn saray” (saray çeşmesi) denilmektedir. Şehrin su sıkıntısı yaşadığı 1990’lı yıllarda mahalleli bu çeşmeden fazlası ile yararlanmıştı.

<sup>6</sup>Selsebilli (çeşmeli) eyvan detayları için bakınız: Çağlayan, M. (2012). Geleneksel Mardin Kasırlarının İzinde (On the Trail of Traditional Mardin Pavilions), 7. Uluslararası Sinan Sempozyumu “İz”28-29 Nisan 2011, (s.126-132), Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü.



Şekil 4: Mardin Artuklu İlçesi, Gül Mahallesi haritasında anıtın konumu (Artuklu Belediyesi İmar Müdürlüğünden alınan hali hazır harita üzerinden düzenlenmiştir).



Şekil 5: Duvarın yıkılmadan önce 2013 yılında çekilmiş fotoğrafı (Murat Çağlayan Arşivi).



Şekil 6: Solda Kasımiye Medresesi'nin çeşmeli eyvanı, sağda Şeyh Muhammed Farisi Mescit ve Türbesi'nin ortaya çıkan çeşmeli eyvan kalıntısı (Murat Çağlayan Arşivi).

Şimdiye kadar amt ile ilgili ortaya çıkarılan en eski evrak kaydı, Hicri 1154 (Miladi 1742) tarihli Mardin 6884 Nolu Şer'iyeye Sicil defterindeki 77 numaralı hükümdür. Hükümde burası için "İmâm Caferü't-Tayyâr evlâdından defini hâk itrnâk-ı kutbü'l- arifin Eş-Şeyh Mehmed el-Farîsî hazretlerinin Zâviye ve Mescid-i Şerîfî" tabiri kullanılmıştır. (Sağlamçubukçu, 2018, s.447) Zaviye kelimesi genelde bir şeyh ile dervişlerinin yaşadığı, küçük kapsamlı tekkeler için kullanılır. (Tanman ve Parlak, 2011)<sup>7</sup> Zaviyeler çoğunlukla bir tarikata bağlıdır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA) kayıtlarında yapılan incelemelerde, buraya Hicri 1312 (Miladi 1895) yılında Nakşibendi tarikatından bir şeyhin imam olarak atanma kaydı mevcuttur.<sup>8</sup> Kayıt, zaviyenin Nakşibendi tarikatına ait olabileceğini güçlendirmektedir. Bunun yanında Şeyh Mehmed el-Farîsî hazretlerinin soyundan geldiği İmâm Cafer Tayyar, Sahâbe-i Kirâm'dan olup peygamber efendimiz Hz. Muhammed'in amcası Ebu Talib'in oğludur. (Önkal, 1992) Şeyh Mehmed el-Farîsî'nin Sahâbeden İmâm Cafer Tayyar'ın soyundan olduğu şer'iye sicili kaydında (Özçoşar vd., 2007), Diyarbakır salnamesinde (İzgöer, 2012) ve Osmanlı arşiv belgelerinde de geçmektedir.<sup>9</sup> Tarikatın, sahâbe soyundan gelen şeyhin türbesinin üstüne zaviyesini kurmuş olması muhtemeldir.

Yapılan arşiv araştırmalarında zaviyenin on dokuzuncu yüzyılda aktif olarak kullanıldığını destekleyen birçok belge bulunmuştur. Mardin 235 Nolu Şer'iyeye Sicil defterinin 83 numaralı kaydında, Hicri 1275 (Miladi 1859) tarihinde zaviyeye, türbedar ve mütevellî tayin edilmiştir. (Özçoşar vd., 2007)<sup>10</sup> Belgede Şeyh Mehmed el-Farîsî hazretlerinin türbe-i şerîfinin, Mardin merkezde eski sarayda olduğu tekrar belirtilmiştir. Aynı sicil defterinin 124 numaralı belgesinde, Hicri 1276 (Miladi 1859) tarihinde vakfa bir mütevellî daha tayin edilmiştir. (Özçoşar vd., 2007)<sup>11</sup> Mardin 249 Nolu Şer'iyeye Sicil defterinin 83 numaralı kaydında ise türbeye Hicri 1275 (Miladi 1858) tarihinde iki gözü kör bir hafız, cüzhan olarak tayin edilmiştir. (Atayoğlu, 2017)<sup>12</sup>

Zaviye ile ilgili yapılan Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA) incelemelerinde; türbe ve mescitten, türbe ve mescidin bağlı olduğu vakıftan<sup>13</sup>, vakfın mali

<sup>7</sup>İslâm dünyasının sınır boyları olan Mağrib ile Anadolu'da meskün bölgelerdeki ufak zâviyelerin yanı sıra kolonizasyon merkezi niteliğinde, geniş kapsamlı bazı kırsal kesim zâviyelerinin de inşa edildiği görülmektedir (Tanman ve Parlak, 2011, s.371).

<sup>8</sup>Mardin'de Şeyh Muhammed el-Farîsî Hazretleri'nin kabrine bitişik olan mescide Nakşibendi hulefasından Şeyh Abdurrahman'ın imam tayin edilmesi ve maaşının vakıftan karşılanması" konulu belge, DABOA, Tarih 24/08/1312 (Hicri), Dosya No: 74, Gömlek No: 46, Fon Kodu: Y..A...RES.

<sup>9</sup>Sahâbeden Muhammedü'l-Farîsî İbn-i Caferi't-Tayyâr'ın Mardin'deki vakfî tevliyetinin, Mardin Sancağı Nakibü'l-eşraf Kaymakamı Seyyid Abdülgani Efendi'ye tevchi" konulu belge, DABOA, Tarih 22/05/1277 (Hicri), Dosya No: 334, Gömlek No: 32, Fon Kodu: A.}MKT.NZD.

<sup>10</sup>Şer'iyeye sicilindeki kayıt şu şekildedir: "Mardin merkez Eski Saray'da bulunan Şeyh Mehmed el-Farîsî hazretlerinin türbe-i şerîfinin hizmetleri için vakfolunan Harrin köyü gelirinin 3 rub hissesinin mütevellîsi ve türbedarı olan Erbilli Ahmed Beyin bila-veled vefatıyla bu hizmetlerin yürütülmesi için yerine tarikat halifelerinden Seyyid Seyh Abdülgani Efendi mütevellî ve türbedar olarak tayin olunmuştur" (Özçoşar vd., 2007, s.54).

<sup>11</sup>Şer'iyeye sicilindeki kayıt şu şekildedir: "Mardin kazasında Yakub Paşa Sarayında olan Cafer et-Tayyâr oğlu Kutbu'l-arifin ve Gavsu'l-vasilin Seyh Mehmed el-Farîsî Türbesi ihtiyacı için vakfolunan Şahra-i Mardin köylerinden Harrin (Ortaköy) köyünün 3 rub hasılatının tevliyetine mutasarrıf olan Ahmed Bey bin Mustafa Bey bilaveled vefat ettiğinden yerine amcazâdelerinden olup Nasruddin-i Sehîd mahallesinde sakin, aynı mahallenin ikinci hanesinin birinci numarasında oturan otuz yaşındaki Mehmed Said Ağa bin Yahya Ağa tayin olunmuştur." (Özçoşar vd., 2007, s.70)

<sup>12</sup>Şer'iyeye sicilindeki kayıt şu şekildedir: "Mardin'de Sadık Ağa Sarayında defnedilmiş olan Şeyh Mehmed el-Farîsî kuddise sırruhu'l-aziz efendimiz hazretlerinin türbe-i şerîfelerine şartlarla bağlı olan Sarin köyünün üç rub'î hasılatı bundan önce mütevellîsinin vefatında hazine-i Evkâf-ı hümayûna zabt olunmuş ise de türbe-i şerîfenin cüzhânlık ciheti olmadığından vakıf fazlasından verilmek üzere aylık otuz kuruş ma'âşla bir kişi cüzhân ta'yini her hâlde dünya ve ahiret hasenatı için gerekli olacağından ve Mardinli Abdülhafız Efendi dâ'ileri fukarâdan ve iki gözden a'mâ kur'an hafızı olup merhamete yaraşır kişilerden bulunduğundan bahsedilen ma'âş ile görevlendirilmesi hususunda yazılmıştır" (Atayoğlu, 2017, s.170).

<sup>13</sup>Mardin'de Şeyh Mehmed el-Farîsî Evkâfı ve defterde isimleri olan diğer vakıfların mahsulat ve ihracat muhasebeleri" konulu belge, DABOA, Tarih 19/12/1277 (Hicri), Dosya No: 13817, Fon Kodu: EV.d..



işlerinden<sup>14</sup>, mescide imam tayininden<sup>15</sup>, imam maaşından<sup>16</sup> ve vakfa müteveli atamasından<sup>17</sup> bahseden belgelere rastlanmıştır. Bu belgelerin hepsi 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Vakfa müteveli olarak Mardin Sancağı Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı Seyyid Abdulgani Efendi atanmıştır. Nakibü'l-eşraf; Osmanlılarda peygamber efendimizin soyundan gelen ailelerin kayıtlarını tutar, ihtiyaçlarına yardımcı olur. (Buzpınar, 2006) Bu atama, Şeyh Muhammed Farisi hazretlerinin peygamber efendimizin amcası Ebu Talib'in oğlu İmam Cafer Tayyar soyundan geldiğini güçlendirir.

Belgelerde bahsi geçen vakfın resmi ve güncel adı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı Arşivi'nde (KTBVGMKTDBA) "Mehmed Faris Hazretleri Türbe-i Şerifleri" şeklindedir. Tanzim tarihi olmayan vakıf, 225 kayıt numarasıyla, 159 numaralı kütük defterinin 34. sayfa, 311. sırasında kayıtlı bulunmaktadır. Mardin merkezde kurulan vakfın kurucu bilgilerine ulaşılamamıştır.

Şeyh Muhammed el Farisi Türbe ve Mescidi'nin, Osmanlı'nın son döneminde, Hicri 1318 (Miladi 1900-1901) tarihli Diyarbakır Salnamesinde bir onarım kaydı görünmektedir. Zaviyeye ait en geç tarihli kayıt budur. Kayıttan; Mardin Hükümet Konağı civarında Sahabe-i Kirâmdan, Muhammed Farisi adında bir zatın kabrinin olduğu ve hemen türbesinin bitişiğinde de bir mescit bulunduğu anlaşılmaktadır. Mescit, vali tarafından tamir ettirilip tefrişatı yapılmıştır. Vali de Mardin'de bulunduğu sürede memurlar ile beraber bu mescitte öğle ve ikinci namazlarını kılmaktadır. Vali, memurlara namazı cemaat ile kılmayı da tembih etmiştir. (İzğöer, 2012)<sup>18</sup>

### Sonuç

Bugün yerinde olmayan ve yıkılan duvarın arkasında izi gün yüzüne çıkan anıt, Şeyh Muhammed Farisi Zaviyesi'dir. Zaviye ile ilgili en erken belge 1742 tarihli, vakfından da ilk kez burada bahsedilir. Bu tarihten önce kaydına rastlanmamıştır. On sekizinci yüzyıla kadar burada bir türbesi veya hücresi bulunan şeyhin kabri yanında, zaviye genişlemiş ve bu tarihte vakfi kurulmuş olabilir. Duvarın yıkılması ile ortaya çıkan çeşme bölümünün yapım tekniği ve taşları incelenmiştir. Buradaki düzgün kesme taş yüksekliğinin on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda, Mardin'de inşa edilmiş sivil ve anıtsal yapılarda kullanılan taş yüksekliği ile aynı olduğu anlaşılmıştır. Mevcut kalıntıların Artuklu dönemine ait olması çok düşük bir ihtimaldir. Fakat doğuya uzanan duvarın arkasında, hala zaviyeye ait bir yapı kalıntısı gizlenmiş olabilir. Duvarın doğu uzantısının arkasında ne ve nasıl olduğunu göremediğimiz izler farklı bir döneme de işaret edebilir.

Zaviyeye ait belgelerin hemen hepsi on dokuzuncu yüzyıla aittir. Bu dönemde aktif olarak kullanılan zaviyenin şeyh kabri, mescidi ve çeşmeli eyvanı mevcuttur. Nakşibendi tarikatına mensup bir şeyh, bu yüzyılda mescide imam olarak atanmıştır. Öncesinde de zaviyede bu tarikattan şeyhler hizmet etmiş olabilir. Mescit ve türbe, 1900-1901 tarihinde dönemin valisinin emri ile detaylı bir onarım geçirmiştir. Osmanlı Devletine bağlı Mardin sancağı yöneticileri, idari binalarının hemen yanındaki bu zaviyeye saygı duyup himmet etmişlerdir. Zaviye içindeki mescit, Cumhuriyet dönemine kadar Hükümet Konağı memurlarının ibadethanesi işlevini sürdürmüştür. Cumhuriyet ile beraber, birçok dini yapının başına geldiği gibi, vakıf gelirlerini kaybeden zaviyenin bakımsız kaldığı düşünülmektedir. Abdülgani Efendi (1999) de bunu destekler mahiyette 1929 yılında mescidin terk edilmiş halde olduğunu dile getirir. Yeni Cumhuriyetin Hükümet Konağı olan bir yapının dibinde, şeyhe ait bir türbe ve mescide tahammülsüzlüğü de sorgulanabilir. Mardin'de imar faaliyetlerinin en yoğun olduğu 1930-1950 arasında, yapının tamamen ortadan kaldırıldığı düşünülmektedir. Yıkım ile ilgili hiçbir arşiv belgesinde kayıt yoktur.

<sup>14</sup> "Mardin'de meftun Şeyh Muhammed el-Farisi ks. Türbesi Evkafına dair Maliye takriri. (3. Takrir)" konulu belge, DABOA, Tarih 03/06/1268 (Hicri), Dosya No: 330, Gömlek No: 83, Fon Kodu: MVL

<sup>15</sup> "Mardin'de Şeyh Farisi hazretleri imamet cihetinin Şeyh Abdurrahman Efendi'ye ihalesine dair" konulu belge, DABOA, Tarih 16/03/1315 (Hicri), Dosya No: 88, Gömlek No: 33, Fon Kodu: Y.A...RES.

<sup>16</sup> "Mardin'de Şeyh Muhammed el-Farisi mescidi imamının yüz elli kuruş maaşla istihdamına dair" konulu belge, DABOA, Tarih 14/11/1313 (Hicri), Dosya No: 79, Gömlek No: 20, Fon Kodu: Y.A...RES.

<sup>17</sup> "Sahabeden Muhammedü'l-Farisi İbn-i Caferi't-Tayyar'ın Mardin'deki vakfi tevliyetinin, Mardin Sancağı Nakibü'l-eşraf Kaymakamı Seyyid Abdulgani Efendi'ye tevcihi." konulu belge, DABOA, Tarih 22/05/1277 (Hicri), Dosya No: 334, Gömlek No: 32, Fon Kodu: A.}MKT.NZD.

<sup>18</sup> Bu kayıt; salnamenin "Vilayete Ait İmarat ve İcraat-ı Hayriye-i Amire" bölümünde şu şekilde geçmektedir: "Mardin'de hükümet konağı civarında ve sahabe-i kiramdan Şeyh Muhammed el Farisi hazretlerinin türbe-i şerifeleri ittisalinde vaki mescid-i şerifin muhtac-ı tamir ve tefriş idüğü yine geçen seneki devr ve tefriş esnasında vali-i müşarun- ileyh hazretleri canibinden müşahede buyurulmasıyla masarifi taraflarından tesviye olunarak mezkur mescid-i şerif tamir ve tefriş ettirilmiş ve Mardin'de bulunduğu müddetçe memurin ile beraber hükümet konağından gidilip salat-ı zuhr ve asrın orada cemaatle eda edildiği gibi ba'de-madde memurinin mescid-i şerif-i mezkurda cemaatle ifa-yı salat-ı mefruzaya eylemelerini vali-i müşarun ileyh hazretleri tembih buyurmuştur" (İzğöer, 2012, c.5, s.95-96).

Adı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı Arşivi'nde "Mehmed Faris Hazretleri Türbe-i Şerifleri Vakfı" şeklinde olan zaviyenin belleğinin yaşatılması gerekmektedir. Ortaya çıkan mimari parçalar, bir dönemin maddi ve manevi özelliklerini yansıtmaktadır. Bir kısmı yıkık olan duvarın devamı da, yıkılma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Duvarın devamı bu yapıya ait diğer izleri taşıyor olabilir. Eksik ya da yıkık bile olsalar gerekli kazı ve araştırmaların yapılıp, Şeyh Muhammed Farisi Zaviyesi'nin koruma projelerinin hazırlanması gerekmektedir.

### Kaynakça

#### Arşiv belgeleri

DABOA.24/08/1312 (Hicri), Yıldız Arşivi Resmi Maruzat, Dosya No: 74, Gömlek No:46.  
 DABOA.19/12/1277 (Hicri), Evkaf Defterleri, Dosya No:13817.  
 DABOA.22/05/1277 (Hicri), Nezaret ve Devair Evrakı, Dosya No: 334, Gömlek No:32.  
 DABOA.03/06/1268 (Hicri), Meclis-i Vala, Dosya No:330, Gömlek No:83.  
 DABOA.16/03/1315 (Hicri), Yıldız Arşivi Resmi Maruzat, Dosya No:88, Gömlek No:33.  
 DABOA.14/11/1313 (Hicri), Yıldız Arşivi Resmi Maruzat, Dosya No:79, Gömlek No:20.  
 KTBVGMKTDBA. Mehmed Faris Hazretleri Türbe-i Şerifleri Vakfı, Kayıt No:225, Defter: 159/0, Sayfa:0034, Sıra: 0311.

#### Araştırma eserler

Abdülğani Efendi. (1999). *Mardin Tarihi*, (çeviri: Burhan Zengin), Ankara: GAP.  
 Atayoğlu, Ş. (2017). *249 Numaralı Mardin Şer'iyeye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Yüksek lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.  
 Bekin, D. (2010). *Tarihin Işığında Mardin*, Ankara: Korza Yayıncılık.  
 Buzpınar, Ş.T. (2006). Nakibüleşraf, İslâm Ansiklopedisi, cilt 32, (s.322-324), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.  
 Çağlayan, M. (2012). Geleneksel Mardin Kasırlarının İzinde (On the Trail of Traditional Mardin Pavilions), *7. Uluslararası Sinan Sempozyumu "İz" 28-29 Nisan 2011*, (s.126-132), Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü.  
 Çağlayan, M. (2015). Mardin Eski Hükümet Konağı Mimarlık Fakültesi Restorasyonu Uygulaması. *Kârgir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri VII Bildiri Kitabı*, (s.84-100). İstanbul: İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü.  
 Çağlayan, M. (2016). Cumhuriyet Taşrasında Geleneksel Üzerine Modern Şehirleşme: Mardin Örneği. *Uluslararası Medeniyet, Şehir ve Mimari Sempozyumu 12-14 Nisan 2016*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu.  
 Çağlayan, M. (2017). *Mardin Ortaçağ Anıtları ve Yapım Teknikleri*, İstanbul: Hiperyayın.  
 Gabriel, A. (1940). *Voyages Archéologiques Dans La Turquie Orientale*, Paris: E. De. Boccard.  
 İzgöer, A. Z. (2002). *Diyarbakır Salnameleri*, İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi.  
 Önkal, A. (1992). Cafer b. Ebû Tâlib. İslâm Ansiklopedisi, cilt 6, (s.548-549), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.  
 Özcoşar, İ., Güneş, H. H., Dinç, F. (2007). *235 Nolu Mardin Şer'iyeye Sicili Belge Özetleri*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:12, İstanbul: İmak.  
 Sağlamçubukçu, S.A. (Ed.) 2018. *Mardin Şer'iyeye Sicilleri*, Mardin: Dicle kalkınma Ajansı.  
 Tanman, M.B., Parlak, S. (2011). Tekke (Zaviye), İslâm Ansiklopedisi, cilt 40, (s.370-379), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.  
 Url 1: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/istinat-duvari-yikilince-tarihi-mescidin-izi-ortaya-cikti-/1408428>, (erişim tarihi: Temmuz 2020).  
 Url2: <https://www.ntv.com.tr/video/turkiye/istinat-duvari-yikildi-tarih-cikti/yihCaVt9ESH-Mx7vc8EAQw>, (erişim tarihi: Temmuz 2020).  
 Url 3: <https://www.cnnturk.com/video/kultur-sanat/diger/tarihi-mescidin-izi-ortaya-cikti>, (erişim tarihi: Temmuz 2020).